

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ ТА БЕЗПЕКИ

Кафедра теоретичної психології

**ВПЛИВ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ НА ОСОБИСТІСНИЙ
РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКА**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «бакалавр»

Ярослава БОРИСА

4 курсу денної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник

доктор педагогічних наук, доцент

Галина ЛЯЛЮК

Рецензент

доктор психологічних наук, доцент

Євген КАРПЕНКО

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«05» травня 2022 р., протокол № 10

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ДОШКІЛЬНИКІВ	
1.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНИХ СТАНІВОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	7
1.2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	12
1.3. ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ.....	22
Розділ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ДО ШКІЛЬНИКІВ	
2.1. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ДОШКІЛЬНИКІВ І ПЕДАГОГІВ	26
2.2. ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	31
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема психічного стану, в якому перебуває людина в кожній ситуації свого життя, належить саме до тих, психологічних проблем, які посідають парадоксальне місце само собою зрозумілих і, водночас, експериментально майже не досліджених. Між тим, психічний стан становить досить складне явище, виступаючи похідною від соціальної ситуації, стану особистісного здоров'я, змісту, стилю та специфіки діяльності і водночас детермінантою якості психосоціального буття. Чи не найгостріше проблема психічних станів саме як проблема психосоціального буття виявляється під час дошкільного життя, тобто первинного соціально зумовленого способу відтворення особистістю культурних надбань людства.

Певної гостроти проблема психічних станів дошкільника набуває в контексті підготовки до навчання в школі, у зв'язку з підвищенням вимог до дитини, зростанням учбових навантажень. Підготовка до шкільного життя в цілому вимагає від майбутнього школяра всіх психічних ресурсів особистості. В наш час, коли йдеться про перехід до нового способу існування суспільства, а саме інформаційного суспільства, значущість проблеми психічних станів, їхнього перебігу, динаміки, якості перебільшити неможливо. Адже успішна адаптація людини до надзвичайно морального і динамічного суспільства майбутнього буде можлива за умови наявності в особистості двох різновидів якостей протилежної спрямованості: стійкого ядра особистості, світогляду, соціальних та моральних переконань; високої психологічної лабільності, гнучкості, спроможності засвоювати і переробляти нову інформацію та створювати на цій основі щось нове не лише в юності, а й у зрілому віці, коли людина, як правило, вже схильна користуватися засвоєними раніше знаннями.

Вирішення таких завдань вимагає адекватного психологічного забезпечення роботи педагогів. У цьому зв'язку особливого значення набуває проблема психічних станів особистості, адже процеси виховання та навчання базуються, власне кажучи, на трансляванні психічних станів від педагога до дитини, а чи не найважливішим компонентом педагогічної майстерності є

вміння створювати у дітей психічні стани відповідно до педагогічної ситуації, запланованої дорослим. Разом з цим психічні стани, пронизуючи як фоновий компонент усі види діяльності дітей, часто залишаються неврахованими як при педагогічному, так і при психологічному аналізі навчально-виховного процесу.

У теоретичному плані постановка проблеми психічних станів у вітчизняній психології пов'язана насамперед з працями І.М. Сеченова, І.П. Павлова, К.К. Платонова, М.Д. Левітова, В.М. М'ясищева. М.Д. Левітов уперше виділив проблему психічних станів. У дослідженнях (Л.Г.Дикая, М.Д. Левітов, А.Б. Леонов) було встановлено ряд найважливіших закономірностей і механізмів, що стосуються феноменології, структури, функцій, динаміки психічних станів.

У цьому контексті одним з найменш вивчених вікових періодів є дошкільний. Характерною особливістю сьогодення є зростання психічного та інтелектуального навантаження на дітей, що веде до появи та розвитку несприятливих психічних станів і, в цілому, негативно впливає на навчання та виховання підростаючого покоління. Педагоги усе частіше скаржаться на прогресуючу тенденцію до розвитку несприятливих психічних станів дітей, з якою вони стикаються у своїй повсякденній праці. У дітей стрімко зростає кількість суб'єктивно дискомфортних та негативних станів. Тривале перебування у таких станах створює передумови для їх поступового переходу у властивості особистості, для виникнення та закріплення в структурі характеру рис, що знижують адаптивні можливості особистості. Водночас виникає загроза погіршення соматичного та психічного здоров'я дітей, психопатизація їх особистості тощо.

Аналіз педагогічної практики свідчить про невідповідність значної частини педагогів (а також практичних психологів) до діагностики психічних станів дітей, управління їх розвитком у напрямку збереження психічного здоров'я та формування у них позитивних особистісних якостей, побудови навчально-виховного процесу з урахуванням цього вкрай важливого фактора тощо. На жаль, і в методичній літературі майже відсутні розробки та рекомендації для практичних працівників з цього питання.

Отже, існуюча соціальна потреба у подальшому вивченні означеної проблеми, її психолого-педагогічна та практична значущість зумовили вибір

теми нашої магістерської роботи: «Вплив психічних станів на особистісний розвиток дошкільника».

Об'єкт дослідження: особистісний розвиток дошкільника в умовах дошкільного навчального закладу.

Предмет дослідження: особливості психічних станів дошкільників.

Мета дослідження: теоретично проаналізувати наукові дослідження проблеми типових психічних станів дошкільників та експериментально дослідити вплив психічних станів на особистісний розвиток дитини.

Гіпотеза дослідження: Позитивні емоційні психічні стани, виступають стимулюючим чинником в особистому розвитку дитини. Існує зв'язок між емоційним самопочуттям дорослих і дітей. Поступальний соціальний розвиток дитини, становлення її особистості, поява новоутворень, на тлі розгортання провідної діяльності, веде до усвідомлення, диференціації психічних станів.

Перевірка гіпотези дослідження та досягнення мети передбачали розв'язання наступних завдань:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти проблеми психічних станів та їх впливу на особистісний розвиток дошкільника.
2. Розглянути чинники актуалізації психічних станів дошкільників.
3. Експериментально дослідити вплив психічних станів на особистісний розвиток дітей дошкільного віку та з'ясувати феноменологію їх типових психічних станів.

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали: принципи єдності свідомості та діяльності, детермінізму (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн), положення про вікові особливості психічного розвитку дошкільника (Л.І. Божович, А.В. Запорожець, В.С. Мухіна, Н.Д. Левітов); основні положення теорії емоцій (В. Вундт, К. Ізард, Г. Кеннон Г.Салліван, К. Хорні).

Методи дослідження: Для розв'язання завдань і перевірки гіпотези використовувався комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження:

аналіз науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження, систематизація та узагальнення отриманої інформації, спостереження, бесіда, анкетування, тестування; методи кількісної та якісної обробки даних; порівняльний аналіз.

Експериментальна база дослідження: Всього було обстежено 47 педагогів, 3-ох дитячих садків м. Львова, закладів дошкільної освіти № 2, № 12, № 20, які мають різний педагогічний стаж, кваліфікаційну категорію.

Наукова новизна та теоретичне значення бакалаврської роботи полягає в тому, що розширені та поглиблені знання про джерела актуалізації психічних станів дошкільників, доповнено дані про особливості психічних станів дошкільників, їх динаміку та взаємозв'язок з психічними станами педагогів, визначено психолого-педагогічні умови формування саморегуляції психічних станів дошкільників.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати дослідження допоможуть встановити особистісно-орієнтовану модель взаємодії педагога з дітьми. Врахування особливостей психічних станів дошкільників дозволять педагогам забезпечити актуалізацію адекватних психічних станів, що дасть можливість оптимізувати процес формування саморегуляції психічних станів дошкільників, значно покращити ефективність навчально-виховного процесу дитячих освітніх установ в цілому

Структура бакалаврської роботи складається із вступу, двох розділів, загального висновку, списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 58 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. Теоретичний аналіз проблеми психічних станів особистості у сучасній психології

У самому загальному вигляді термін психічний стан означає момент деякої стабільності у сукупності психічних процесів, які відбуваються протягом певного часу і наряду з поняттями психічні процеси та психічні властивості описує психічне життя людини. Усі ці психічні явища взаємопов'язані. Так, під психічними процесами розуміють окремі форми єдиного, цілісного відображення суб'єктом об'єктивної дійсності.

Психічні властивості — це сталі душевні якості індивіда, що сформувалися у процесі його діяльності, виховання та самовиховання. На ґрунті кожного психічного процесу може розвинути відповідна властивість. Для виділення у психіці індивіда відносно статичного моменту, на відміну від її динаміки, відображеної поняттям психічні процеси, та стійкості її проявів, яку розкриває поняття психічні властивості, введено поняття психічні стани.

У психологічній літературі нині немає загальновизнаної дефініції поняття психічні стани попри цілий ряд теоретичних та експериментальних досліджень, проведених в останні десятиріччя.

У теоретичному плані постановка проблеми психічних станів у вітчизняній психології пов'язана насамперед з працями І.М. Сеченова, І.П. Павлова, К.К. Платонова, М.Д. Левітова, В.М. М'ясищева.

Значення досліджень І.М. Сеченова, І.П. Павлова та їх учнів полягає у розкритті фізіологічних механізмів психічних станів, їх безумовно-рефлекторної або умовно-рефлекторної природи. Під впливом сукупності зовнішніх та внутрішніх подразників встановлюються, певний час зберігаються й перебудовуються як окремі стани «різних пунктів півкуль», так і загальні

генералізовані стани кори головного мозку, її «певний функціональний рівень», який і становить фізіологічну основу психічних станів людини.

Праці К.К. Платонова та його послідовників започаткували експериментальне вивчення психічних станів людини спочатку в екстремальних видах діяльності, таких як спорт, авіація тощо. Накопичені при цьому факти вимагали теоретичного осмислення, перша спроба якою пов'язана з іменем відомого вітчизняного психолога М.Д. Левітова. Вчений інтерпретує психічні стани людини так: "...Це — цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, яка показує своєрідність перебігу психічних процесів залежно від відображуваних предметів і явищ дійсності, попереднього стану і психічних властивостей особистості" [37;20]. Визначивши «стан» як відносно стійке явище психічної діяльності, що характеризує психіку в цілому, він справедливо стверджує, що перебіг психічних процесів відбувається на фоні певних станів, а останні нерідко стають типовими для даної особистості. У характерних для даного індивіда станах знаходять своє вираження психічні властивості особистості. Розкриваючи структуру психічних станів, М.Д. Левітов підкреслює їх складний характер та ту обставину, що вони зумовлюють єдність психічних процесів.

З аналізу інших праць, присвячених даній проблемі, випливає, що психічні стани людини є інтегральним комплексом наявних характеристик тих функцій та якостей людини, які прямо або побічно обумовлюють виконання нею діяльності, задаючи загальний функціональний рівень, на тлі якого розгортаються психічні процеси [7].

Психічні стани людини детерміновані різноманітним поєднанням зовнішніх та внутрішніх факторів, яке вдається спостерігати й прогнозувати лише у самих загальних рисах. Окрім того, внутрішні фактори, що спричиняють ті або інші психічні стани, відзначаються високим рівнем індивідуалізації, залежності від інтелектуальних та емоційних особливостей індивіда, які, у свою чергу, трансформуються з віком та відповідно до своєрідності життєвого досвіду. Тому одні й ті самі фактори зовнішнього середовища можуть спричинити різні психічні стани різних індивідів. На думку

М. Д. Левітова, це пояснюється індивідуалізованістю, суб'єктивністю сприймання зовнішніх факторів через їх різну забарвленість особистісними сенсами.

Психічні стани є системними утвореннями, при цьому йдеться про цілий клас психічних феноменів, об'єднаних інтегративною роллю, яку вони відіграють у психічній діяльності людини. Їх структура складається з: загальної мети діяльності; спрямованості особистості; образу ситуації; конкретної мети й передбачуваного результату як системоутворюючих факторів структури стану; ступеня упорядкованості, рівня координованості психічних компонентів у єдину функціональну структуру, що є засобом випереджального відображення ситуації і адекватна очікуваному результату; загального тону, тобто ступеня вираженості стану [12]. У розвитку кожного стану розрізняють становлення, виникнення, перебіг, кульмінацію, спад та зникнення. Циклічність психічних станів зумовлює їх повторюваність [18].

Можна виділити ще ряд істотних ознак психічних станів людини. Насамперед це їх цілісність, відображення ситуації динамікою психічної діяльності у вигляді стійкого, цілісного синдрому, який виявляється в єдності поведінки й переживання протягом певного часу перебігу психічних станів.

Психічним станам притаманна також рухливість та відносна стійкість. Вони завжди обмежені у часі, мають певну динаміку, хоч і менш виражену порівняно з динамікою психічних процесів. У той же час вони менш стійкі, ніж властивості особистості.

Кожному психічному стану відповідає протилежний (активності — пасивність, упевненості — невпевненість, рішучості — нерішучість тощо), тобто вони полярні за своєю природою. Особливо наочно це виявляється в екстремальних ситуаціях, у мінливих та напружених умовах життєдіяльності людини.

Психічні стани завжди виступають у нерозривній діалектичній єдності та взаємозумовленості з процесами та властивостями, оскільки все це — лише різні рівні відображення людиною оточуючої дійсності. Психічні стани займають своєрідне проміжне місце у психіці і виникають на базі психічних (пізна-

вальних, емоційних, вольових) процесів. Однак, позначившись, починають впливати на них, багато у чому, наприклад, визначаючи тонус та темп відображувальної діяльності людини, вибірковість її відчуттів, сприймань, уваги, продуктивності пам'яті, мислення тощо. З іншого боку, психічні стани поступово трансформуються у властивості особистості та риси характеру, які, утворившись, починають відігравати провідну роль у психічній діяльності людини, стають стрижнем її психіки. Окрім того, нові психічні стани перебувають під впливом попередніх станів, сформованих якостей та властивостей особистості.

Психічні стани людини завжди індивідуально своєрідні, оскільки вони нерозривно пов'язані з індивідуальними особливостями особистості та її моральними якостями. Часто буває навіть, що тимчасові стани помилково розцінюються як риси характеру чи темпераменту. У цілому можна сказати, що психічні стани та індивідуальні особливості створюють індивідуальну та синтетичну характеристики психічної діяльності людини. Водночас ознакою психічних станів є їх типовість. Цілий ряд психічних станів властивий великим групам людей незалежно від їх індивідуально-психологічних та моральних якостей.

Психічні стани людини надзвичайно різноманітні. Ось далеко не повний їх перелік, взятий з психологічної літератури: агресія, активність, апатія, бадьорість, байдужість, безнадійність, безсилля, відчай, впевненість, втома, гнів, депресія, жах, журба, задоволення, монотонність, надія, невдоволення, не впевненість, нерішучість, очікування, пасивність, песимізм, подив, пригніченість, приреченість, радість, рішучість, розгубленість, тривога, фрустрація та ін. З віком психічні стани людини стають більш складними й різноманітними, при цьому стани попереднього вікового періоду не зникають, а трансформуючись, займають своє місце у її психічному житті.

Психотерапевт К. Роджерс дійшов висновку, що за умов суб'єктивно тяжких обставин (які стають причиною звернення клієнта до психотерапевта) саме негативні психічні стани унеможливають для людини конструктивне вирішення її проблем [7]. Якщо в ході психотерапевтичних бесід допомогти клієнтам увійти у сприятливі психічні стани, то виявляється, що вони стають спроможними самотійно вирішувати життєві проблеми, пов'язані зі стресовими ситуаціями. Саме переживання певних

станів робить людину спроможною протистояти негативній ситуації, або скористатися найкращим чином сприятливою ситуацією, чи, навпаки, стати жертвою обставин і не використати наявні можливості.

Аналіз літературних джерел з цього питання дає підстави для висновку про залежність стратегій оволодіння складними ситуаціями від особистісних симптомокомплексів людей. Так, конструктивні стратегії поведінки пов'язані:

- з високим рівнем саморегуляції особистості, що дозволяє контролювати негативні емоційні стани, імпульсивні дії та блокувати деструктивний вплив психотравмуючих чинників;

- зі стійкою позитивною самооцінкою, реалістичними поглядами на життя, високою мотивацією досягнення, розвиненим почуттям відповідальності за себе та інших, і, загалом, оптимістичним світоглядом.

Схильність вдаватися до неконструктивних психологічних захистів, навпаки, характерна людям з низькою здатністю до контролю своїх психічних станів, імпульсивних, з невисокою самооцінкою і песимістичним світоглядом, для яких зовнішній світ є джерелом всілякої небезпеки. Відповідальність за свої негаразди вони, як правило, перекладають на зовнішні чинники, більше того, навіть власні дії можуть інтерпретувати як нав'язані ззовні, спровоковані обставинами.

Останній особистісний симптомокомплекс (так звана «навчена безпорадність») легко формується у дітей за умов систематичного перебування в несприятливих психоемоційних станах.

Друге коло проблем зосереджене навколо ефективності навчально-виховного процесу та результативності його впливу на розвиток особистості дитини. Наголосимо, що оптимальне здійснення навчально-виховного процесу вимагає загальної позитивної модальності психічних станів вихованців та педагога при помірній силі їх прояву. Негативні емоційні стани справляють гальмівний та деформуючий вплив на загальний особистісний розвиток дитини, на розвиток його пізнавальної сфери. Натомість, позитивно забарвлені емоційні стани, що дають особистості відчуття захищеності, власної значущості, оптимізму, стимулюють її пізнавальну активність та допомагають уникати конфліктів у спілкуванні.

1.2. Психологічні особливості розвитку дітей дошкільного віку

Дошкільний вік можна назвати періодом найбільш інтенсивного освоєння сенсів і цілей людської діяльності, періодом інтенсивної орієнтації в них. Головним новоутворенням стає нова внутрішня позиція, новий рівень усвідомлення свого місця в системі суспільних відносин, своїх здібностей і можливостей [36].

Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку. У дитини вже з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого. Окрім того, в цьому віці дитина вже вступає у певні стосунки з однолітками, що також визначає ситуацію її розвитку. Внутрішня позиція дошкільника стосовно інших людей характеризується передусім усвідомленням власного "Я" та своїх вчинків, величезним інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин [21].

Головна потреба дошкільника полягає в тому, щоб увійти до світу дорослих, бути як вони і діяти разом з ними. Але реально виконувати функції старших дитина не може. Тому складається суперечність між його потребою бути як дорослий і обмеженими реальними можливостями, яка розв'язується за допомогою гри [1].

Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільнят виражаються в характерних для них видах діяльності, передусім у сюжетно-рольовій грі, яка створює сприятливі умови для доступного в цьому віці освоєння зовнішнього світу. Гра — явище соціальне за своїм походженням та змістом, вона є історичним утворенням, зумовлена розвитком суспільства, його культури. Це особлива форма життя дитини в суспільстві, діяльність, у якій діти в ігрових умовах виконують ролі дорослих, відтворюючи їхнє життя, працю та стосунки (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, Д.Б. Ельконін) [3].

Перед дошкільником 3-4 років «відкривається» світ дорослих з боку їх взаємин і діяльності. Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці перебудовується в наступне співвідношення: дитина - предмет - дорослий. Це період оволодіння соціальним простором людських відносин через спілкування з близькими дорослими, а також через ігрові та реальні відносини з ровесниками.

Відчуваючи потребу в любові та схваленні, усвідомлюючи цю потребу та залежність від неї, дитина оволодіває позитивними формами спілкування. Вона просувається в розвитку прямого спілкування та спілкування через посередництво виразних рухів, дій, які відображають емоційне розташування та готовність будувати позитивні відносини [12].

У віці від трьох до шести-семи років самосвідомість дитини розвивається настільки, що це дає підстави говорити про дитячу особистість, а здатність до самооцінки орієнтує дитину в її спілкуванні з оточенням. Самооцінка є настільки складним продуктом розвитку свідомої діяльності дитини. Дошкільники, особливо у віці до чотирьох років, ще вельми слабо усвідомлюють власні особові якості і не в змозі дати правильну оцінку своєї поведінки [10]. Самооцінка і рівень домагань у них ще не сформувалися настільки, щоб мати чітке уявлення про себе, про свої достоїнства і недоліки. Діти від 4 до 6 років вже в змозі оцінювати себе як особу, але все таки в обмежених межах, головним чином ті властивості особи і особливості поведінки, на які звертали, спілкуючись з дитиною, неодноразово його увагу навколишні дорослі люди [19].

Особливості розвитку самосвідомості в дошкільному віці характеризуються виникненням критичного відношення до оцінки дорослого і однолітка. Дошкільник усвідомлює свої фізичні можливості, уміння, етичні якості, переживання і деякі психічні процеси; до кінця дошкільного віку складається правильна диференційована самооцінка, самокритичність; розвивається здатність мотивувати самооцінку; з'являється усвідомлення себе в часі, особиста свідомість [17].

Самооцінка розвивається в процесі засвоєння дитиною оцінок, які він одержує від тих, що оточують, шляхом активної діяльності, спілкування, взаємин з тими, що оточують і т.д., на основі уявлення дитини про своє «Я». Важливі новоутворення в розвитку самосвідомості, пов'язана із зародженням самооцінки, відбуваються до кінця раннього віку, - приблизно до 3 років. У дошкільний період самооцінка інтенсивно розвивається. Разом із загальною («Я» - хороший) з'являється здібність до диференційованої самооцінки, до оцінки своїх досягнень в конкретних видах діяльності («Я - добре малюю»), своїх певних якостей, внутрішнього стану, усвідомлення соціального «Я», визначення свого місця серед людей.

Відомо, що потреба в спілкуванні з дорослими і однолітками визначає становлення особистості дитини. У дошкільному віці використовується декілька форм спілкування з дорослими і однолітками:

- ділове спілкування, в яке вступає дитина, прагнучи навчитися чому-небудь у дорослого, розвиває цінні якості суспільної поведінки; здатність прийняти загальну мету, включитися в сумісне планування і взаємодію в процесі роботи, обговорення отриманих результатів і т.д.;

- ситуативно-пізнавальне спілкування, пізнавальна співпраця з вихователем з приводу пізнавальних проблем, що хвилюють дитину, сприяють поглибленню пізнавальних інтересів і активності;

- ситуативно - особистісне спілкування, етична співпраця, в яку вступає дитина, щоб обговорити з дорослим проблеми, пов'язані з емоційним і етичним світом людей, з їх вчинками, переживаннями;

- особистісно-ділове спілкування з однолітком. Поведінка дітей характеризується виділенням власної особистості, усвідомленням і високою оцінкою своїх умінь, порівнянням себе з однолітком, критикою останнього, високою чутливістю до його підпорядкування непокорі та великою образливістю [5].

В період дошкільного дитинства гра стає провідним видом діяльності, викликає якісні зміни в психіці дитини. Саме в грі найбільш яскраво виявляється знакова функція свідомості дитини, що формується. Її прояв у грі має свої особливості, ігрові заміники предметів можуть мати значно меншу схожість із самими предметами, ніж, наприклад, малюнок із зображуваною дійсністю. У грі дитині вперше розкриваються відносини, що складаються між людьми.

Обов'язки по відношенню до оточуючих – це те, що прагне виконати дитина, яка взяла на себе певну роль. Інші діти очікують і вимагають, щоб вона правильно виконала цю роль.

Роль в сюжетній грі якраз і полягає в тому, щоб виконувати обов'язки, які накладаються роллю, і здійснювати права по відношенню до решти учасників гри. В рольовій грі діти відображають оточуючу їх різноманітність дійсності. Вони відтворюють сцени із сімейного побуту, із трудової діяльності та взаємовідносин дорослих, епохальні події і т.п. Відображена в дитячих іграх дійсність постає

сюжетом рольової гри. Чим ширшою є сфера діяльності, з якою стикаються діти, тим ширшими і різноманітнішими є сюжети ігор [5].

Ігрова діяльність впливає на формування довільності психічних процесів. Так, у грі в дітей починають розвиватись довільна увага та довільна пам'ять. В умовах гри діти краще зосереджуються і запам'ятовують більше, ніж в умовах лабораторних дослідів. Самі умови гри вимагають від дитини зосередження на предметах, включених в ігрову ситуацію. Якщо дитина неуважна до того, що від неї вимагає ігрова ситуація, якщо не запам'ятовує умов гри, то вона просто не приймається ровесниками.

У процесі гри, образотворчої діяльності, праці дитина засвоює знання про себе, навчається. Але, як зазначав Д.Ельконін, навчальна діяльність не тотожна засвоєнню, бо тільки в умовах навчальної діяльності можливе засвоєння системи теоретичних понять як форми суспільного досвіду [43]. Слід пам'ятати, що дошкільник – завтрашній школяр, основна діяльність якого – учіння, тому треба підготувати дитину до цієї діяльності, забезпечити розвиток передумов навчальної діяльності дошкільняти, а саме:

- усвідомлене вичленування дитиною способу дій;
- оволодіння дошкільником загальними способами дій, тобто такими, що дозволяють розв'язувати ряд практичних чи пізнавальних задач, виділяти нові зв'язки і відношення;
- самостійне знаходження способів вирішення практичних і пізнавальних задач;
- навчання дітей контролю за способом виконання дій та їх оцінка.

Останні психолого-педагогічні дослідження дають підстави рекомендувати розпочинати підготовку до навчальної діяльності з формування умінь контролювати та оцінювати свої дії [43].

На п'ятому році життя проявляється готовність до засвоєння знань. Перед дитиною вже можна ставити пізнавальні задачі, що пов'язані з умовами життя та ігровою діяльністю дошкільника. Уміння в цьому віці фактично обслуговує потреби дитини. Діти 6-7 років виявляють здібності до розумових та вольових зусиль. Їх уже не приваблюють прості ігри та іграшки. Зростає допитливість,

зацікавленість, вимогливість до себе та інших. Дошкільник набуває власного досвіду і засвоює доступний йому досвід інших, спілкуючись із дорослими, граючи в рольові ігри, виконуючи трудові доручення тощо, тобто він постійно вчиться. Крім того, в цьому віці розпочинається освоєння форм навчальної діяльності.

Навчальна діяльність — це спілкування з дорослими, які не тільки активізують, спрямовують, стимулюють дії, а й керують процесом їх формування. Діти засвоюють знання, вміння й навички, оскільки вивчають необхідні для цього дії та операції, оволодівають способами їх виконання. Серед таких дій назвемо передусім цілеспрямоване сприймання об'єктів, виділення їх характерних ознак, групування предметів, складання оповідань, перелік предметів, малювання, читання, слухання музики тощо. Роль навчання в розумовому розвитку дитини зростає, якщо має місце набуття не окремих знань, а певної їх системи, формування потрібних дій для їх засвоєння дій, О.В. Запорожець [18].

Сенсорний розвиток дошкільника включає дві взаємопов'язані сторони — засвоєння уявлень про різноманітні властивості розвитку предметів та явищ і оволодіння новими діями, які дають змогу повніше та більш диференційовано сприймати світ.

Уже в дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

Джерелом емоційних переживань дитини є її діяльність, спілкування з оточуючим світом. Освоєння в дошкільному дитинстві нових, змістовніших видів діяльності сприяє розвитку глибших та стійкіших емоцій, пов'язаних не лише з близькими, а й з віддаленими цілями, не тільки з тими об'єктами, що дитина сприймає, й й тими, які уявляє [40].

Діяльність породжує передусім позитивні емоції, причому своєю метою, сенсом, якого вона набуває для дитини, та самим процесом її виконання. Зростає потреба дошкільника в товаристві ровесників, внаслідок чого інтенсивно

розвиваються соціальні емоції (симпатії, антипатії, уподобання тощо). Виникають інтелектуальні емоції. У процесі спілкування дитини з дорослими формуються її моральні почуття, урізноманітнюються прояви почуття власної гідності: розвивається як самолюбство, так і почуття сорому, ніяковості.

Важливе значення у формуванні моральних почуттів мають дитячі уявлення про позитивні еталони, що дозволяють передбачати емоційні наслідки власної поведінки, завчасно переживати задоволення від її схвалення як „хорошої” або ж невдоволення від її оцінки як „поганої”. Таке емоційне передбачення грає вирішальну роль у формуванні моральної поведінки дошкільника. Дошкільник починає відособлюватися від дорослого, диференціюючи себе як самостійну людську істоту. При цьому поведінка дитини зорієнтована на дорослого (його вчинки та стосунки з людьми) як зразок для наслідування.

Вирішальну роль у засвоєнні зразків поведінки відіграє оцінка, яку авторитетні для дитини люди дають іншим дорослим, дітям, героям казок та розповідей тощо. Орієнтація поведінки дошкільника на дорослого зумовлює розвиток її довільності, оскільки тепер постійно зіштовхуються як мінімум два бажання: зробити щось безпосередньо («як хочеться») чи діяти відповідно до вимог дорослого («за зразком»). З'являється новий тип поведінки, яку можна назвати особистісною. Поступово розвивається певна ієрархія мотивів. Діяльність дитини тепер зумовлюється не окремими спонуканнями, а ієрархічною системою мотивів. Що старші стають діти, то рідше у їх поведінці проявляються афективні дії, їм легше впоратися з виконанням необхідних для досягнення мети дій всупереч обставинам.

На розвиток вольових якостей позитивно впливає гра. Відособлюючись від дорослого, дошкільник вступає в активніші взаємини з однолітками, які реалізуються передусім у грі, де необхідно підкорятися певним правилам, обов'язковим для всіх, виконувати заздалегідь визначені дії. О.В. Запорожець [18].

Ігрова діяльність надає сенсу вольовому зусиллю, робить його ефективнішим. На розвиток волі у цьому віці позитивно впливає продуктивна та трудова діяльність дитини. Жоден з дитячих періодів не вимагає такого

разноманіття форм міжособистісної співпраці, як дошкільний, оскільки він пов'язаний з необхідністю розвитку різних сторін особистості дитини. Це — співпраця з однолітками, з дорослими, гра, спілкування і спільна праця.

Під час переходу від раннього до дошкільного віку, тобто в період часу від 3 до 7 років, під впливом продуктивної, конструкторської і художньої діяльності в дитини складаються складні види перцептивної аналітико-синтетичної діяльності, зокрема здатність думкою розчленовувати видимий предмет на частини і потім поєднувати їх у єдине ціле, перш ніж подібного роду операції будуть виконані в практичному плані. Нового змісту набувають і перцептивні образи, що відносяться до форм предметів.

До кінця дошкільного віку у дитини починає розвиватися понятійне, або логічне мислення. Дитина починає міркувати словесно, не спираючись при міркуванні на дії з предметами або їх зображення [19]. Впродовж дошкільного віку дитина вчиться сприймати цілісну зовнішність предмета в сукупності всіх його частин і властивостей (форма, розмір і т.д.), визначати просторові взаємини частин щодо один одного, виділяти дрібніші частини предмету і встановлювати їх просторове розташування по відношенню до основних частин, орієнтуватися в часі і просторі. Починають складатися зачатки художнього сприйняття, активно розвивається соціальна перцепція. Особливе значення має формування узагальнених способів обстеження предметів, тобто перцептивних дій [6].

Особливості розвитку пам'яті в дошкільному віці характеризується переважанням мимовільної образної пам'яті. До кінця дошкільного віку пам'ять, все більше об'єднуючись з мовою і мисленням, набуває інтелектуального характеру, у свою чергу, словесно - смислова пам'ять забезпечує опосередковане пізнання і розширює сферу пізнавальної діяльності дитини, завдяки чому формуються передумови для перетворення процесу запам'ятовування в особливу розумову діяльність у міру оволодіння логічними прийомами запам'ятовування [6].

Впродовж дошкільного віку активно розвивається творча уява шляхом комбінування і перетворення наявних уявлень доступними йому способами. Образи уяви відрізняються яскравістю, наочністю, емоційною насиченістю, рухливістю, мінливістю [13]

До кінця дошкільного віку, у міру освоєння прийомів і засобів створення образів, увага набуває довільного характеру, припускаючи створення задуму, його планування і реалізацію, стаючи особливою діяльністю - фантазуванням; переходить у внутрішній план [18].

У дошкільному віці зміни стосуються всіх видів і властивостей уваги. Збільшується його об'єм: дошкільник вже може діяти з 2 - 3 предметами. Зростає можливість розподілу уваги у зв'язку з автоматизацією багатьох дій дитини. Увага стає стійкішою. Це дає дитині можливість виконувати під керівництвом вихователя певну роботу, нехай навіть не цікаву, малюк не відволікається, якщо розуміє, що справу потрібно довести до кінця. Підтримка стійкості уваги, фіксація його на об'єкті визначається розвитком допитливості, пізнавальних процесів. Стійкість уваги залежить від характеру діючого подразника: у віці 4 - 7 років тривалі відвернення викликає шум гри, а найбільш тривалі - дзвінок.

Отже, основні особливості розвитку уваги у дітей в дошкільному віці: значно зростає її концентрація, об'єм і стійкість; складаються елементи довільності в управлінні увагою на основі розвитку мови, пізнавальних інтересів; увага стає опосередкованою; з'являються елементи післядовільної уваги. Розвиток уваги дошкільника пов'язаний з тим, що змінюється організація його життя, він освоює новий вид діяльності (ігрову, трудову, продуктивні).

Як ні в якому іншому віці, дитина освоює широке коло діяльності - ігрову, трудову, продуктивні, побутову, спілкування. Формується як їх технічна сторона, так і мотиваційно - цільова. Головним підсумком всіх видів діяльності, з одного боку виступає оволодіння моделюванням як центральною розумовою здатністю, з іншого боку, формування довільної поведінки, елементарного управління своїми пізнавальними процесами [19].

У дошкільному віці дитина освоює соціальні форми виразу відчуттів; змінюється роль емоцій в діяльності дитини, формується емоційне передбачення; відчуття стають більш усвідомленими, глибокими, узагальненими, розумними, довільними; формуються вищі відчуття - етичні, інтелектуальні, естетичні [19]. Відчуття нерідко до кінця дошкільного віку стають мотивом поведінки. Видозмінюються форми виразу відчуттів.

До 3 років у дитини під впливом колективних ігор і занять в дитячому садку починають формуватися суспільні відчуття. На розвиток інтелектуальних відчуттів вказує велика кількість питань, що ставляться, «Що?», «Чому?». Продовжують розвиватися естетичні відчуття [11].

У 3,5 - 4 роки відчуття до близьких і знайомих дорослих дитина переносить на персонажі казок, проявляє до них активне співчуття. У разі невдачі діти звертаються до дорослих, схвалення яких служить мотивацією інтересів дітей. У 4 - 5 років одержує подальший розвиток відчуття прихильності до однолітків. Новим є відчуття гумору, розуміння комічного. У ці роки формується і виявляються можливості дітей стримувати свої емоції, а потім довільно за допомогою міміки і пантоміміки виражати зовнішні ознаки емоцій.

Проте в цілому, емоції дітей залишаються імпульсними, що у фізіологічному плані визначається переважанням збудження над гальмуванням [7].

Звернемося до розгляду деяких загальних емоційних особливостей дошкільників.

Дитина відрізняється емоційною відвертістю. Вона виражається у високій сприйнятливості, динамічності, схильності до емоційних дій. Під «відвертістю» ми розуміємо: готовність до ухвалення емоційних вражень; емоційне віддзеркалення ситуацій, легкість реагування на емоційні дії тих, що оточують (дорослих і однолітків). Л.Н. Войтоловській використовував поняття «емоційна проникність», на наш погляд, що більш точно виражає дитячу особливість.

Дошкільник відрізняється емоційністю, яка пов'язана, як вважає Я.З. Неверовіч [8], з особливостями елементарних реакцій людського організму (на звук, світло і т.д.). Емоційна чутливість дитини може бути обумовлена як біологічними і фізіологічними особливостями організму, так і на цій основі особливої сприйнятливості дитини до зовнішніх соціальних дій: змін ситуації, зміни режиму, похвали, осуду із сторони дорослого і ін. Як окрему особливість можна виділити високий ступінь психічного зараження [4].

Дослідниця Аникєєва Н.П. підкреслює, що психічне зараження закладене глибоко в психіці людини і за своїм походженню є дуже стародавнім. Г. Лебон також наполягав на особливому значенні психічного зараження. А Лутошкін [13]

підкреслює, що емоційні стани колективу можуть виступати в якості детермінант поведінки особи, її майбутніх і справжніх дій. Психічне зараження здійснюється через сприйняття психічних станів, настроїв, переживань, що володіють, як правило, яскравим емоційним забарвленням.

В. Вігуру і П. Жукельє [27] писали про зараження як однієї з форм наслідування, але наслідування мимовільного. Саме автоматичність і висока подразливість спостерігається у дітей дошкільного віку. Багато авторів відзначають, що вік від народження до 7 років - це вік наслідування. Наслідування складних психічних особливостей здійснюється відразу, цілком.

Наступна особливість дошкільників - відображення «картин» різних сцен з сильним емоційним фоном, «накопичення емоційного досвіду», що робить величезний вплив на формування типу поведінки, установок, стилю життя [23].

У дошкільному віці настає новий етап освоєння мови. Мотивом активного оволодіння рідною мовою виступають потреби дошкільника дізнатися, про себе, розповісти і впливати на себе, та іншу людину. Види діяльності, у тому числі і пізнавальну. Зміни, завдання, що стоять перед дошкільниками, поява нових видів діяльності, розширення кола життєвих зв'язків і відносин, в які включена дитина, приводять до інтенсивного розвитку, по-перше, всіх сторін мови (словника, звукового складу слова, граматичної будови), по-друге, її форм (контекстної і пояснювальної), функцій (узагальнювальної, комунікативної, плануючої, регулюючої і знакової) [11].

Таким чином, впродовж дошкільного віку змінюється співвідношення вікових і типологічних особливостей. Має місце зародження і становлення довільності психічних процесів (пам'яті, уваги). В дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детермінована соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

1.3. Чинники актуалізації психічних станів у дітей

Звернення до дошкільного дитинства дозволяє виявити витoki і закономірності виникнення і протікання, взаємодія психічних станів з психічними процесами і особливостями особи. Вивчення психічних станів дошкільників важливо і у світі ідеї особистої педагогіки, яка орієнтує на побудову розвиваючого середовища з урахуванням емоційних станів дитини.

Н. Д. Левітов [38] підкреслює, що «маленька дитина по своїй психіці великою мірою представляє з себе мало систематизоване поєднання різних фрагментарних психічних станів, психічний розвиток виражається в тому, що поступово відбувається переростання психічних станів в риси особи». Тут головна турбота педагога, щоб сформувалися саме ті риси, які надалі забезпечать соціальність, адаптивність особи з навколишнім середовищем, врівноваженість, збалансованість з самим собою.

У обговоренні питання про психічні стани дошкільників можна виділити ряд аспектів, що висвітлюються в дослідженнях;

1. Вплив психічних станів на здоров'ї, повноцінний психічний особистісний розвиток.
2. Вплив тих, що оточують на психічні стани дошкільників в процесі спілкування і діяльності.
3. Забезпечення і підтримка емоційного благополуччя кожної дитини в сім'ї та дитячій освітній установі [38].

Звичайно психічні стани мало усвідомлюються дошкільниками, іноді здається, що дошкільники без причини випробовують той або інший стан, проте, А.Н. Леонтьєв, П.Я. Гальперін, Б.В. Зейгарник і ін. довели в своїх роботах, що, навіть при дуже складних емоційних станах людини, коли видима причина неначе відсутня або не виступаюча явно, вона, як правило виявляється при ретельному аналізі умов, передуючих виникненню цих переживань [41]. У принципі будь-який об'єкт може стати джерелом актуалізації того або іншого стану у дітей, проте глибина, сила цих переживань буде різною залежно від мотивів, що формуються у дитини, і цінностей.

Дослідники М. Русалова, М. Костюніна, І. Стрельникова [12] вважають основними у дошкільному віці такі емоційні стани як: радість, страх, горе, гнів.

Як основні показники розвитку емоційної сфери дошкільника Г.М. Бреслав виділяє наступні: 1) позитивне забарвлення участі дитини в рольових іграх, де виникає необхідність підпорядкувати свої безпосередні бажання вимогам і правилам гри; 2) поява емоційної детермінації; 3) наявність вираженого емоційного зсуву; 4) радість від правильного (тобто позитивно оцінюваного дорослими і однолітками) відтворення еталонів поведінки дорослого з приводу рішення певних соціальних задач. Названі параметри можуть виступати найбільш раннім індикатором змін у процесі становлення особистості в дошкільному віці [62]

Дослідники А.А. Казначеева, Ю.І. Мельник [33] вважають, що стан здоров'я безпосередньо впливає на психологічний і психічний стан особистості, а в дитячому віці обумовлюється становлення і формування тих або інших особливостей особистості (самооцінки, особистісних рис, наприклад: соромливості, нерішучості, тривожності).

У ряді робіт увага дослідників концентрується на вивченні соціального середовища як чинника розвитку емоційної сфери дитини.

У концепції особистісно-розвиваючої взаємодії (В.А. Петровський, В.К. Каліненко, І.Б. Котова) емоційні досягнення розуміються як самоцінна форма активності в багатопланових взаємодіях з дійсністю ("Природа", "Культура", "Світ інших значущих", "Світ, Я - сам") [32]. При здійсненні емоційних контактів з світом, відзначають автори, відбувається виявлення значущості подій, самовираження і т.п.

У своєму дослідженні І.М. Зубарева висловила думку про те, що, навчаючи дитину розглядати картини, важливо навчити її знайти в ній «своє», виявити зв'язок між зображеним на картині явищем і змістом свого світу, усвідомити схожість з життєвими враженнями. Це положення дозволяє визначити, що психічні стани, викликані естетичним сприйняттям дітей, представлені як сполучна ланка між світом, відбитим у витворах мистецтва, і реальною дійсністю, як посередник в діалозі «художник - дитина - педагог», що забезпечує ціннісний обмін і сприяє духовному збагаченню дошкільників [8].

Цікавим є твердження В.А. Езікеєвой про те, що яскраві уявлення приводять до глибших і сильніших переживань, сприяючих формуванню окремих відносин і моральних оцінок дітей. На думку автора, пізнання цінностей мистецтва, розкопування естетичних сенсів творів обумовлюють емоційну активність дошкільника, стимулює інтерес до світу мистецтва і дозволяє пізнати художні знаки і образи реальної дійсності, що формує вищий рівень інтелектуальної діяльності і етично-естетичний погляд на навколишній світ [12].

Багато дослідників, зокрема, М.М. Кольцова, В.С. Мухіна, Т.А. Коммісаренко та інші, підкреслюють, що наявність благополучного емоційного контакту між близькими дорослими, з одного боку, є для дитини необхідним, життєво - важливим «вітаміном», який дає відчуття захищеності, забезпечує емоційну рівновагу, підвищує його самооцінку [20]. Натомість дефіцит емоційного спілкування, недолік уваги з боку близьких дорослих сприяє невротизації, тривожності, нападів страху. Тоді, на думку Г. Степанової [46], можна говорити про емоційне неблагополуччя (самопочутті), одним з показників якого є поведінка дитини: нерівноважене, імпульсне; стійке негативне відношення до спілкування; численні страхи, не пов'язані з якимись предметами або ситуаціями.

Вивчення психічних станів педагога важливо ще і в іншому аспекті: воно «відображається на дітях, які схильні до наслідування» [26]. А, як відомо, у дошкільників переважає неусвідомлене наслідування

І.В. Страхов [17], при вивченні впливу психічних станів вчителів на формування педагогічного такту, виділив і описав 6 видів стійких психічних станів, їх динаміку в перебігу уроку: емоційна збудливість; чергування емоційної збудливості і спокійної форми реагування; емоційної жвавості; рівне і спокійне; ділової зосередженості; стан захопленості при гнучкій динаміці психічних станів, їм же було введено поняття стану творчого натхнення складного комплексу інтелектуальних і емоційно - вольових компонентів. У творчому процесі визначені психічні стани, для яких характерний суперечливе співвідношення психологічних компонентів: поєднання зусиль в роботі і відвернень уваги; чергування напруги і пасивності в роботі; активізація мислення і утруднення в постановці і рішенні обговорюваної проблеми і т.д. [17].

Якнайповніші психічні стани педагогів були вивчені А.О. Прохоровиц, підкреслюючи, що розуміння вчителем психічних станів і управління ними в процесі пізнання і спілкування є однією з істотних сторін педагогічної праці; ставить проблему вивчення психологічних механізмів і закономірностей впливу психічних станів на навчання, виховання і розвиток особи.

Звичайно, і на педагога впливають чинники зовнішнього і внутрішнього середовища, які актуалізують ті або інші стани, які, на думку В. Асєєва [34], «можуть або сприяти підвищенню продуктивності розумової і фізичної праці, або істотно знижувати його ефективність. Наприклад, такі психічні стани, як натхнення, натхнення, ентузіазм та інші, стимулюють людську діяльність, а стомлення, нудьга, роздратування і т.п., навпаки, пригніблюють її». Ж.В. Лур'є [27] відзначає, що при взаємодії з дитиною, що має гострий реактивний стан, негативні переживання, у дорослого, працюючого з ним, може виникнути дестабілізація емоційного стану, чим підкреслює можливість взаємовпливу станів в процесі спілкування.

Таким чином, вивчення взаємовпливу психічних станів суб'єктів педагогічного процесу важливе з кількох причин. Це необхідно для забезпечення: благополучного самопочуття як колективу в цілому, так і його одиниці; повноцінного психічного і психологічного здоров'я вихованців; актуалізації адекватних діяльності станів, попередження виникнення негативних (дидактогенних, вселених) станів і закріплення їх в негативні риси особистості.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Взаємозв'язок психічних станів дошкільників і педагогів

З метою вивчення впливів психічних станів вихователів на стани дошкільників, педагогам було запропоновано анкету [19, с.321], що включає список з 61 найменування психічних станів вихователів і 35 передбачуваних станів, у тому числі й виявлених типових у дітей. Педагогам пропонувалося відзначити, які стани виникають у вихованців при актуалізації певного стану вихователя. Після цього одержані дані розносилися в матрицю, підраховувалися загальні показники і переводилися у відсотки.

Наступним кроком був розподіл одержаних показників на 3 блоки. До першого блоку увійшли показники, що одержали 75-100 %, у другий - 50 -75 %, у третій - 25 - 49 %. Показники, нижче 25 % нами не враховувалися, оскільки не є достатньо інформативними.

Всього було обстежено 47 педагогів, 3- ох дитячих садків м. Львова, закладів дошкільної освіти № 2, № 12, № 20, які мають різний педагогічний стаж, кваліфікаційну категорію.

Виявлено 4 типи взаємовпливу станів:

- стани вихователів, що викликають певні психічні стани у 75 - 100 % вихованців, до таких відносяться: бадьорість, натхнення, веселість, схвильованість, захоплення, життєрадісність, радість, щастя, активність. В основному енергетично потужні стани. Всього - 9, що складає 14,7 % від загального числа станів, запропонованих у анкеті; стани вихователів, що викликають певні психічні стани у 50 - 74 % вихованців:

агресія, неспокій, гнів, смуток, задумливість, захопленість, невпевненість, страх, спокій, дратівливість, рішучість, упевненість, задоволеність, енергійність, вспильчивість, мріяння, подяка, довірливість, ентузіазм, невимушеність, цікавість, всього - 23, що складає 37,7 % від загального числа станів. В основному стани сильної і середньої енергетики.

- Стани вихователів, що викликають певні стани у в 24 - 49% вихованців.

Це такі: млявість (апатія), неприродність, схвильованість, досада, замішання, збентеження, метушливість, образа, засмучення, розчарування, співчуття, здивування, терплячість, заклопотаність, переживання доброї справи, всього - 15, що склало 24,6 %.

- Стани вихователів, що викликають у незначного числа вихованців ті або інші стани, таких виявилось - 23 %.

Це такі: втома, сором, ненависть та інші.

На думку респондентів, великий ступінь впливу на виникнення максимального числа різноманітних психічних станів дошкільників мають наступні стани педагогів (всього -12): емоційні як позитивні: веселість (20,6 %) (відсотки узяті від загальної суми кількості виборів запропонованих станів дошкільників), натхнення (19,6 %), радість (18,7%), закоханість (16,7 %), захоплення (15,8 %), так і негативне - агресія (17,3 %); позитивні мотиваційні: ентузіазм (19,4%), захопленість (18,6 %); позитивні діяльніших: бадьорість(19,3%), життєрадісність(18,8 %), активація (16,4 %), спокій (14,3 %).

Загальне число емоційних станів склало - 6 (50 %), з них - 1 (8,3 %) негативне, діяльнісних - 4 (33,3 %), мотиваційних - 2 (16,7 %).

Наступним етапом став розгляд кожного з представлених станів в плані їх впливу на актуалізацію того або іншого психічного стану дошкільника.

Так, веселість педагога викликає у дитини: бадьорість (80 %), працездатність (80 %), гарний настрій (75 %), активацію (70 %), азарт (65 %), інтерес (60 %), зібраність (50 %). Таким чином, даний емоційний стан актуалізує 4 діяльнісних, 1 позитивно емоційний і 1 мотиваційний стан. Всього 7.

Натхнення: увагу (90 %), гарний настрій (75 %), активацію (70 %), безтурботність (55 %). Всього -5:3 діяльнісних, 1 інтелектуальний, 1 емоційний.

Ентузіазм: гарний настрій, працездатність (по 65 %), активацію (60 %), інтерес (55 %), бадьорість (50 %). Всього 5: 3 діяльнісних, емоційний і мотиваційний стани.

Бадьорість: працездатність (80 %), бадьорість (75 %), гарний настрій (75 %), активацію (75 %), азарт (65 %), інтерес (60 %), зібраність (50 %). Всього 7: 4 діяльнісних, емоційний, вольовий, мотиваційний.

Життєрадісність: бадьорість (80 %), гарний настрій (75 %), активація (65 %), працездатність (65 %), зібраність (50 %). Всього 5: 3 діяльнісних, вольовий і емоційний.

Радість: гарний настрій (80 %), активацію, бадьорість (по 70 %), працездатність (60 %), інтерес (50 %). Всього 5: 3 діяльнісні, емоційний, мотиваційний.

Захопленість: активація, гарний настрій (по 60 %), безтурботність, інтерес, працездатність (по 55 %). Всього 5: 2 діяльнісні, мотиваційне, емоційне, спілкування.

Агресія: тривога, страх (по 60 %), агресія (55 %), Всього 3 емоційних.

Прихильність: доброзичливість (65 %), щирість, гарний настрій (по 60%). Всього 3:2 спілкування, емоційний.

Активація: працездатність (70 %), активація (65 %), бадьорість, гарний настрій (по 60 %), зібраність (55 %). Всього 5: 3 діяльнісні, вольовий, емоційний.

Таблиця 2.1.

**Види станів, що впливають на актуалізацію
психічних станів дошкільника**

У педагогів	Стани у дітей						
	емоційні	діяльнісні	мотиваційні	вольові	інтелекту- альні	спілкування	Загальна
Емоційні	9	14	4	1	1	2	31
Діяльнісні	4	10	1	1	1	1	18
Мотиваційні	1	2	1	2	2	1	9

У відсотках отримані наступні дані: емоційні стани педагогів викликають у дітей 45,2 % діяльнісних станів, 29 % емоційних, 12,9 % мотиваційних, 6,4 % станів спілкування, 3,2 % вольових і 3,2 % інтелектуальних. Діяльнісні стани педагогів актуалізують 55,5% діяльнісних станів дошкільників, 22,2 % емоційних, 16,6 % вольових, 5,5 % мотиваційних.

Мотиваційні стани тих, що виховують: 40 % діяльнісних, 20 % емоційних, 20 % мотиваційних.

Розглянемо докладніше, які стани педагогів актуалізують наступні стани дітей:

- настрої у дітей актуалізується, якщо у вихователя: радість (85 %), захоплення (80 %), щастя (80 %), бадьорість (75 %), натхнення (75 %), життєрадісність (75 %), гумор (75 %), спокій (70 %), ентузіазм (65 %), веселість (60 %), закоханість (60 %), захопленість (60 %), упевненість (60 %), активність (60 %), активність (60 %), подяка (60 %), сміливість (55 %), цілеспрямованість (55 %), чуйність (55 %), рівновага (55 %), відвертість (50 %), рішучість (50 %), задоволеність (55 %), синтонія (50 %), турбота (50 %), невимушеність (50 %), працездатність (50 %), - всього 27.

Отже, у дітей актуалізуються емоційні стани під впливом 43,7 % емоційних станів дорослих, 18,75 % діяльнісні, 18,75 % станів спілкування, по 9,4 % мотиваційних і вольових. Діяльнісні стани вихованців виникають у відповідь на 43,3 % діяльнісні станів педагогів, 30 % емоційних, 20 % мотиваційних, 6,6 %

вольових. Мотиваційні стани актуалізуються у відповідь на 40 % емоційних, 40 % мотиваційних, 20 % діяльнісних станів вихователів. Стани спілкування вихованців: 58,3 % станів спілкування, 33,3 % емоційні, 8,3 % мотиваційні. Інтелектуальні стани вихованців викликаються: 75 % емоційних, 25 % інтелектуальних станів педагогів.

Визначені 4 групи психічних станів, що мають різний ступінь впливу на стани вихованців, найбільше впливають позитивні емоційні стани.

Вольові стани вихованців актуалізуються в ході взаємодії з діяльнісними станами педагогів. Простежується залежність актуалізації різного роду (емоційних, діяльнісних, спілкування) психічних станів у дошкільників від емоційних станів вихователів. Мабуть, у зв'язку з даними особливостями роботи, емоційна сфера вихователів найбільш задіяна в процесі роботи з дітьми.

2.2. Феноменологічні характеристики типових психічних станів дошкільників

У нашому емпіричному дослідженні ми розглянули особливості прояву типових психічних станів, динаміку їх проявів в ситуаціях життєдіяльності дошкільників на кожному віковому етапі особистісного розвитку.

Певний вік в життя дитини, або відповідний період його розвитку, -- це відносно замкнутий період, зміст якого визначається перш за все його місцем і функціональним значенням на загальній кривій дитячого розвитку. Кожен вік, або період, характеризується наступними показниками: певною соціальною ситуацією розвитку або тією конкретною формою відносин, в які вступає дитина з дорослим у даний період; основним або провідним типом діяльності (існує декілька різних типів діяльності, які характеризують певні періоди дитячого розвитку); основними психічними новоутвореннями (у кожному періоді вони існують від окремих психічних процесів до властивостей особистості).

У зв'язку з вищевикладеним, можливе виділення типових станів, характерних для кожного вікового ступеня (молодшого, середнього, старшого дошкільного віку). Виходячи із затвердження Н.Д. Левітова, що: «Перехід від одного вікового етапу до іншого звичайно пов'язаний з перебудовою типових для пройденого етапу психічних станів», [18, 212]. «Психічні стани стають все більш і більш змістовними залежно від спрямованості, розширення, збагачення життєвого досвіду, складнішими по своїй структурі, більш усвідомленими і більш пов'язаними з особою, її спрямованістю і волею, проте, в кожному віці є характерні психічні стани, які не повторюються в іншу пору життя» ми припустили, що в дошкільному періоді також виділяються типові психічні стани.

Для визначення таких станів, ми запропонували педагогам (загальне число респондентів - 47), дати оцінку психічним станам дітей, що найбільш часто проявляються, оскільки абсолютно очевидно, що дошкільники не здатні адекватно і повно описати свій стан (у них не достатньо розвинені: мова, самосвідомість, рефлексія, здібність до ідентифікації).

Отже, всім учасникам була запропонована анкета, основною вимогою в інструкції якої було виділення станів дошкільників, які найбільш часто зустрічаються, від 3 до 7 років в ситуаціях життєдіяльності дитячого садка. Анкета включала 61 слово - визначень психічних станів, розроблена на основі вибірки із словника - тезауруса психічних станів людини А.О. Прохорова. Проводилася також бесіда, де учасники описували ситуації і особливості актуалізації, протікання, тривалості того чи іншого стану. Результати заносилися в матрицю, в кожному рядку якої, підраховувалася сума виборів респондентів, дані переводилися у відсотки. Враховувалися показники не нижче 51 %. Результати опитування педагогів представлені в таблиці 2.2.

Типові психічні стани дітей 3-4 років

№	Групи	Психічний стан	%
1	Спілкування	Щирість	96
2	Емоційне	Радість	90
3	Діяльніше	Схвильованість	89
4	Емоційне	Тривога	85
5	Емоційне	Страх	80
6	Інтелектуальне	Здивування	80
7	Спілкування	Безтурботність	80
8	Діяльніше	Активність	75
9	Емоційне	Веселість	75
10	Мотиваційне	Інтерес	73
11	Емоційне	Образа	65
12	Діяльніше	Агресія	65
13	Емоційне	Смуток	63
14	Мотиваційне	Прагнення до знання	60
15	Спілкування	Прихильність	60
16	Спілкування	Ніжність	60
17	Вольове	Упертість	60
18	Діяльніше	Бадьорість	55
19	Емоційне	Розчулення	54
20	Рольове	Примхливість	53
21	Емоційне	Безпорадність	53
22	Спілкування	Дружелюбність	51

У дітей цього віку виявлено 22 типових психічних стани: щирість, радість, схвильованість, здивування, тривога, страх, безтурботність, активність, веселість, інтерес, агресія, образа, смуток, прагнення до знання, прихильність, ніжність, упертість, бадьорість, розчулення, примхливість, безпорадність, дружелюбність. Більшість займають емоційні стани - 3 - 6,4 %: з них, позитивні -13,6 % і негативні - 22,7 % .

Для дітей 3-4 років найбільш типовими виявилися стани щирості і радості, які характеризують 90 - 96 % вихованців, особливо в процесі взаємодії із знайомими дорослими. Відомо, що на даному етапі виникає зовнішньо ситуативно-пізнавальна форма спілкування з дорослими, звідси і актуалізація таких станів як здивування (80 %), активність (75 %), веселість (75 %), інтерес (73 %), прагнення до знання (60 %), бадьорість (55 %).

У дитячому садку в рамках режимних моментів, недостатньої продуманості організації ігрової діяльності, діти нерідко випробовують незадоволеність, в результаті збільшується частота станів схвильованості (89 %), образи (65 %), смутку (63 %), безпорадності (53 %).

Усвідомлення себе як суб'єкта діяльності породжує у дошкільника прагнення до самостійності. У дитячому садку часто виникають ситуації, в яких відбувається не співпадання імпульсних бажань дитини і вимог дорослого, причому нерідко пред'являються в категоричній формі, що спричиняє за собою прояви станів упертості (60 %) і примхливості (53 %).

У дошкільника 3-4 років в рольовій грі превалює відтворення діяльності дорослого з безпосереднього оточення і особливо зворушливе відношення дітей до образної іграшки. Дитина, залежно від свого настрою, наділяє ляльку думками, відчуттями. По відношенню до улюбленої іграшки виникає емоційна ідентифікація і найвиразніше виявляються психічні стани безтурботності (80%), прихильності(60%), ніжності (60%),дружелюбності (51%), розчулення (54%). Специфіка внутрішнього світу молодших дошкільників (вразливість, сприйнятливність, особлива чутливість до психічних станів тих, що оточують), недостатній розвиток самосвідомості, сприйняття об'єкта переживань в єдності, злитої з самим собою, роблять дитину відкритою для зовнішніх дій, які не завжди є доцільними і позитивними. Звідси, на наш погляд, прояв таких станів: тривоги (85), страху (80), агресії (65).

Фактори їх виникнення, можуть бути як зовнішні (перегляд телепередач, мультфільмів з елементами агресій; неблагополучна ситуація в сім'ї, конфлікти; неадекватні, методи і способи виховання; некоректна позиція дорослого, відсутність уваги до психічних станів дитини, його емоційних проявів і т.д.), так і внутрішні (стійке негативне відношення до спілкування (з дорослими, однолітками); порушення процесу адаптації, недорозвинення ігрових умінь; недостатній життєвий досвід, схильність до переживання негативних станів та ін.) чинники.

Не випадково чільне місце належить емоційним станам. Багатьма авторами підкреслюється особливе значення становлення в дошкільному віці емоційної сфери. Дитина виражає себе не інакше, як емоційно. Саме через емоційні стани простежуються особливості дошкільників; висока сприйнятливність, заразливність.

На другому місці позитивні стани спілкування - 22,7 %. За даними Р.А.Смірної, потреба в спілкуванні з однолітками в молодшій групі полягає головним чином в доброзичливій увазі. Взаємодія дітей в процесі спілкування характеризується наступним: вона інтенсифікується, з'являється ініціація, В.С. Мухіна. Дошкільники грають не тільки поряд, але і разом; виявляється потреба дітей один в одному, Е.А. Аркін; дитина перестає безцеремонно кривдити інших дітей, частіше ділиться з ними, одержує задоволення від їх спільності. Дорослий виступає посередником, розширюється сфера ділових., пізнавальних і особових контактів.

Вихователі, що працюють з дітьми 3-4 років, відзначають їх високу емоційну заразливність (хоч і у меншій мірі, чим в ранньому віці; часто певні стани стають характерними для дітей всієї групи, будь то позитивні або негативні стани. Разом з тим емоційні переживання короточасні, нестійкі, виражаються бурхливо, імпульсно.

Далі 18,2 % - діяльнісні стани, з них: позитивні і негативні в рівних відсотках - 9,1. Діти 3 - 4 років, в силу нестійкості і не витривалості нервово-психічної організації, швидко стомлюються в колективній грі, вважають за краще

грати наодинці або парно, хоч і завжди поряд з іншими дітьми, але ігрова діяльність ще не домінує, звідси і більш низький відсоток діяльнісних станів.

У цей час виразно простежується соціалізація станів, оскільки діяльнісні стани пов'язані з процесом, а, точніше, з результатами діяльності, освоюються способи їх вираження.

Менші значення займають в рівній мірі мотиваційні і вольові стани -- по 9,1 %, незначні показники інтелектуальних станів - 4,5%.

На думку вихователів, діти молодшого дошкільного віку непосидючі, їм все цікаво, зростає потреба дітей з'ясувати, зрозуміти незрозуміле. З'являються дитячі питання, які можна представити в 3 -х категоріях: 1) питання з метою отримання допомоги; 2) питання, що висловлюють бажання одержати підкріплення (емоційне співпереживання, оцінку, згоду); 3) власне пізнавальні питання. У 3 роки вперше з'являються і пізнавальні контакти між дітьми. Недаремно Б.Уайт обґрунтовано помічає, що «малюка... можна охарактеризувати як активну, суспільно орієнтовану істоту, величезний інтерес для якого представляють люди..» [29].

У даному віці такий стан як упертість, займає 60 %. На наш погляд, це пов'язано з кризою 3 -х років, з появою у дитини нових можливостей, що не знаходять реалізації в рамках того способу життя, який вони ведуть, вони переживають незадоволеність, що викликає у них несвідомий протест і опір [9]. В.В. Зеньковській вважає, що «упертість - це психічне передумання сильного характеру, -- і ми, пригнічуючи упертість, руйнуємо відчуття сили, добиваємося того, щоб дитя відмовилося від своєї особистості, принижуємо його...». Дослідник В. Леві вказує на прояв упертості як початок розвитку антинавіюваності (починає розвиватися одночасно з навіюваністю, але з деяким запізненням і нерівномірно). В. Леві розрізняє два періоди упертості: перший - між 2,5 - 3,5 роками, другий - «загострення» у віці 6-7 років (у нашому випадку старший дошкільний період).

Вчений Д.Б. Ельконін виділяє впертість як симптом кризи 3-х років. Даний психічний стан виникає як результат виокремлення дитиною свого «Я», з одного боку, і зміни соціальної ситуації -- з іншого; актуалізується в період кризи соціальних відносин дитини з дорослими [12].

Агресивність як стан виражається імпульсивно через дії відповідного характеру, з'являється частіше у відносинах з однолітками, причому у хлопчиків більшою мірою: забирання іграшок у інших дітей, удари ногами і кулаками, щипання, кусання, погрози, руйнування споруд і т.д. По відношенню до дорослого такий стан не виявлений. Як правило, вихователі запобігають виникненню даного стану, прагнучи керуватися гуманістичними методами виховання.

Таким чином, ми розглянули типові психічні стани молодших дошкільників, домінуючими є: щирість і радість. Результати опитування педагогів і батьків дозволили визначити типові психічні стани у дітей 4-5 років, таблиця 2.3.

Типові психічні стани дітей 4-5 років

№	Групи станів	Психічний стан	%
1	Спілкування	Щирість	94
2	Емоційні	Веселість	93
3	Емоційні	Радість	93
4	Інтелектуальні	Здивування	90
5	Емоційні	Страх	87
6	Діяльнісні	Активність	86
7	Емоційні	Тривога	80
8	Спілкування	Безтурботність	80
9	Діяльнісні	Схвильованість	80
10	Мотиваційні	Інтерес	75
11	Емоційні	Образа	72
12	Спілкування	Прихильність	70
13	Мотиваційні	Прагнення до знань	70
14	Емоційні	Печаль	69
15	Спілкування	Ніжність	65
16	Діяльнісні	Бадьорість	65
17	Діяльнісні	Агресія	60
18	Емоційні	Безпорадність	56
19	Діяльнісні	Спокій	56
20	Спілкування	Смуток	53
21	Вольові	Упертість	55
22	Спілкування	Дружелюбність	54
23	Емоційні	Милість	53
24	Діяльнісні	Стрес	52

В середньому дошкільному віці виявлено 24 типових психічних стани. Розширення діапазону психічних станів у дітей 4-5 років пов'язане із зміною підструктури особистісного мікросередовища «дитина - дитина», де на перше місце виступає одноліток. Завдяки такому перетворенню можлива актуалізація таких станів, як радість (93 %), веселість (93), ніжність (65), дружелюбність (54). З'являється потреба у визнанні, яка в свою чергу, впливає на виникнення станів активності (86), прихильності (70), розчулення (53 %).

Прагнення до позитивних взаємин з дорослими в сім'ї та в дитячому садку, з одного боку, і потреба у визнанні однолітками, з іншого, робить дитину особливо чутливою до оцінки, думки тих, що оточують. Не повне, недостатнє задоволення мотивів особистих досягнень викликає появу таких станів як тривога (80), образа (72), смуток (69), агресія (60), безпорадність (56), збентеження (55), упертість (55), стрес (52). Як правило, такі стани – є свідченням спроби звернути на себе увагу оточення, оскільки дошкільники ще не мають в своєму арсеналі адекватних способів самоствердження.

Розвиток психічних процесів, особливо мислення, внаслідок чого дитина стає здібною до самостійного перетворення об'єкта в розумовому плані, активізуються такі стани як здивування (90), інтерес (75), прагнення до знання (70). Враження, одержані в ході спілкування з оточуючими, дитина прагне реалізувати в ігрових діях, відтворюючи певні відносини між людьми. На тлі розгортання гри, окрім вище згаданих, реєструються психічні стани: активність, схвильованість, безтурботність (80), бадьорість (65), спокій (56), які впливають на становлення поведінкових проявів дитини.

Як і на попередньому етапі найбільший відсоток (33,3 %) щодо інших займають емоційні стани, хоч і нижчий ранг, ніж в молодшому віці. Дитяча «відвертість» зберігається, емоційна заразливість при цьому помітно знижується.

Цікавість представляє кількісна зміна стану «безпорадність». Якщо в молодшому дошкільному віці відсоток склав 53 %, то в середньому - 56 %. Це пояснюється тим, що в даному віці дитина вже в змозі «приміряти» посиленість

завдання, запропонованого дорослим, з своїми можливостями, і, боячись не справитися, виявляється в стані безпорадності. Нове у взаємодії з дорослими полягає у визнанні свого невміння і в активнішому виділенні способів діяльності. Вихователі відзначають, що більшість дітей виявляються в стані безпорадності перед чимось новим, незвичним, не відпрацьованим.

Зростання числа діяльнісних позитивних станів (з 18,2 до 25 %) відбувається за рахунок розвитку провідної діяльності - гри: факт появи до середини дошкільного віку нового змісту гри - віддзеркалення в ній не стільки дій людей, скільки відносин між ними, що виражаються роллю і функцією в ній.

Ті ж відсотки (25), (рівні відсоткам діяльнісних) займають і стани спілкування. У 4 - 5 років зростає прихильність, ніжність, але виявляється не як у малюків «я - любимий», а мають спрямованість зовні: «ти - любимий». Зростає значущість спілкування з однолітками, хоча позиція переваги ще зберігається, недостатньо прислухаються до думки партнера, але, перевага віддається все ж таки однолітку, ніж дорослому. Мотиваційні стани займають 8,3 %, ще менше вольові та інтелектуальні - по 4,2 %, тобто дані психічні стани значно поступаються в своєму прояві у життєдіяльності дошкільників у порівнянні з відсотковим співвідношенням емоційних, діяльнісних і станів спілкування.

Знижуються показники психічних станів: щирості, схвильованості, агресії, розчулення, і навпаки, зростають: радості, здивування, тривоги, безтурботності, активності, веселості, образи, смутку, прихильності, прагнення до знань, ніжності, бадьорості, дружелюбності, спокою, збентеження, стресу.

Вперше виділяється як типовий стан «стрес» (52 %). Стрес частіше виникає в результаті травмуючої ситуації з дорослими, негативної оцінки особи дитини, завищених вимог з їх сторони, переживанням ситуації неуспіху. З розвитком самосвідомості - джерела потреби в порівнянні, зіставленні себе з іншими людьми, переходу від центрації на собі до децентрації - розуміння точки зору іншої людини (Піаже, Коломінській), - дитина гостріше реагує саме на особистісну оцінку із сторони дорослого.

У 55 % дошкільників виділяється стан збентеження. Г.Х. Мазітова називає його «негативним пізнаванням», що виявляється вже на 6 місяці життя, і пов'язує з умовами життя і виховання, спілкуванням з дорослими. Збентеження дійсно актуалізується в основному при появі стороннього дорослого, оцінці особи дитини, особливо негативної, якій-не будь невдачі (розбив чашку, неправильно одягнув черевик і т.д.). Як правило, даний стан викликаний ситуацією, пов'язаною з результатом, якого дитина не чекала, з елементом раптовості.

Стан спокою, що також виявився типовим, особливо важливий в дошкільному віці. На думку Е. Волосової емоційно урівноважений внутрішній стан дитини, спокійне навколишнє оточення дозволяють удосконалювати дитині свої дії, закріплювати уміння, проявляти елементи творчості. М. Монтесорі особливо підкреслює, що дитина повинна відчувати спокій, оскільки такий стан сприяє повноцінному вихованню і психічному розвитку дитини.

На думку педагогів, середній вік, це вік -- «ніжності і ранимої піддатливості; золота середина, коли дитина вже не малюк, але ще і не «старший». Результати опитування педагогів та батьків представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4. Типові психічні стани дітей 5 - 6 років

№	Групи станів	Психічний стан	%
1	Емоційні	Радість	95
2	Емоційні	Веселість	95
3	Інтелектуальні	Здивування	85
4	Емоційні	Тривога	83
5	Мотиваційні	Прагнення до знань	78
6	Емоційні	Страх	77
7	Мотиваційні	Інтерес	76
8	Діяльнісні	Активність	75
9	Емоційні	Образа	70
10	Діяльнісні	Бадьорість (життєрадісність)	70
11	Вольові	Зібраність (організованість)	70
12	Спілкування	Дружелюбність	68
13	Діяльнісні	Спокій	67
14	Емоційні	Смуток	65
15	Діяльнісні	Агресія	62
16	Спілкування	Безтурботність	60
17	Спілкування	Ніжність	58
18	Спілкування	Любов (прихильність)	58
19	Інтелектуальні	Увага	55
20	Спілкування	Хитрість	54
21	Емоційні	Безпорадність	54
22	Спілкування	Злість	53

У 5-6 років найчастіше зустрічаються веселість і радість (по 95 %), які супроводжують як процес спілкування, так і діяльність дошкільника.

У ігровій діяльності відбуваються кількісні та якісні зміни: ускладнюється зміст гри, збільшується склад учасників, зростає тривалість, головним стає виконання правил узяті на себе ролі, контроль за її виконанням, з'являється планування, підготовка атрибутів до початку гри. У зв'язку з цим актуалізуються стани активності (75), зібраності (70), бадьорості (70), дружелюбності (68), уваги

(55). Саме в процесі гри, із-за розподілу ролей і контролю за їх виконанням, часто зустрічаються стани тривоги (83), інтересу (76), образи (70), смутку (65), агресії (62), злості (53), хитрості (54), безпорадності (54).

У ігрових об'єднаннях, між учасниками, зароджується дружба, заснована на взаємній симпатії, інтересах, що актуалізує прояви спокою (67), ніжності (58), прихильності (58 %).

Виникнення мотиву змагання, самоствердження «бути кращим за всіх», сприяє виникненню станів активності (75), образи (70), хитрості (54 %).

Малий життєвий досвід і багата уява (дитина здатна в більшій мірі використовувати елементи дійсності для створення образу) стимулює прояв різноманітних страхів: казкових істот, тварин, предметів, явищ природи, вогню, темноти, лікарні, смерті і т.д. Саме в цей час багато батьків віддають дітей в групи підготовки до школи, де навчають читанню і письму, тому часто актуалізується ще один страх - перед школою, вчителем.

Поява пізнавальних мотивів, пов'язаних з теоретичною і практичною спрямованістю, стимулює частоту проявів станів здивування (85), прагнення до знання (78), уваги (55), інтересу (76), активності (75), зібраності (70 %).

У старших дошкільників також найбільш численною виявилася група емоційних станів - 31,8 %. Причому в цьому віці наголошується найбільший розрив між позитивними емоційними станами (9,1 %) і негативними (22,7 %), тобто в два рази більше за останніх: страх, тривога (тривожність), образа, смуток, безпорадність, злість.

Дошкільники як і раніше відкриті та емоційно сприйнятливі. Але, якщо раніше, він частіше звертався до дорослого, то тепер дошкільник більше орієнтований на однолітків, а у останнього ще недостатньо сформовані емпатійні здібності, співпереживання. Діти тягнуться до спільності однолітків, але не завжди вдається налагодити сприятливі відносини з ними. Одні діти поведуться в групі дуже активно, самовпевнено, їм легко в середовищі однолітків. Інші ж

не зустрічають тут сприятливий «емоційний клімат», відчують себе невпевнено, дещо пригнічено, нерідко знаходяться у підпорядкуванні у перших. Сприятливі взаємини з однолітками породжують у дитини відчуття спільності з ними, прихильності до групи, такі діти знаходяться в стані веселості, дружельюбності. Відсутність же їх веде до стану тривоги, невпевненості, образи, агресії. Звідси, друга за ступенем важливості, з'явилася група психічних станів спілкування - 27,3 %.

У 18,2 % дітей виникає інтерес до різних подій життя, до різних видів праці дорослих, у них з'являються різні улюблені герої книг, мультфільмів, яких вони прагнуть наслідувати. Задуми ігор стають стійкішими. З'являється плановість, узгодженість дій в іграх, що поєднується з імпровізацією. Діти розробляють загальний план, послідовність дій, а під час гри виникають нові ідеї, нові образи, завдяки чому активно розвиваються мислення, увага і т.д.

Зростає кількісний склад мотиваційних та інтелектуальних станів по 9,1 %. Це такі як здивування, увага. У дітей 6-7 років яскравіше виявляється пізнавальний інтерес, про що свідчить зміна характеру дитячих висловлювань. Питання «Навіщо? Чому?» поступаються місцем питанням типу «А правда, що?». Як і раніше низький відсоток - 4,5 займають вольові стани.

Зіставлення результатів з попереднім етапом дошкільного віку показало, що знижується частка і частота прояву таких станів як збентеження, стрес, упертість, розчулення, схвильованість, щирість, що не дає підстав для віднесення їх до типових. І вперше з'являються: зібраність (70 %), увага (55%), хитрість (54%), злість (53 %).

Всього в цьому віці виявлено 22 типових психічних стани, основними з яких є веселість і радість.

Таблиця 2.5.

Типові психічні стани дітей 6- 7 років.

№	Групи	Психічні стани	%
1	Емоційне	Веселість	97
2	Емоціональне	Радість	93
3	Емоційне	Страх	90
4	Вольове	Хвилювання	81
5	Діяльніше	Активність	80
6	Мотиваційне	Бажання до знань	80
7	Вольове	Зібраність	80
8	Мотиваційне	Інтерес	79
9	Емоційне	Образа	73
10	спілкування	Хитрість	73
11	Діяльніше	Спокій	72
12	Емоційне	Тривога	72
13	Спілкування	Дружелюбність	70
14	Емоційне	Злість	68
15	Діяльніше	Агресія	67
16	Інтелектуальне	Мріяння	65
17	Інтелектуальне	Увага	65
18	Діяльніше	Бадьорість	65
19	Мотиваційне	Досада	60
20	Інтелектуальне	Здивування	60
21	Спілкування	Ніжність	59
22	Спілкування	Прихильність	56
23	Спілкування	Безтурботність	55
24	Емоційне	Безпорадність	52
25	Діяльніше	Стрес	51

Роздвоєність ситуації, що виникає у дошкільників 6 - 7 років, в результаті нової соціальної позиції, а саме: з одного боку - отримання статусу самого старшого серед дітей дошкільного закладу, з іншого боку - здібності більш диференційованого, критичного усвідомлення своїх особистісних можливостей, властивостей і станів, активізує частоту виникнення як станів позитивних: зібраності (80 %), інтересу (79%), спокою (72%), уваги (65%), ніжності (59%), так і негативних: страху (90%), образи (73%), тривоги (72%), досади (60%), безпорадності (52%), стресу (51%). Негативні стани виявляються і у разі недостатнього розуміння, прихильності з боку однолітків. Відсутність дружніх взаємин в групі часто викликає стани агресії (67%), злості (68%), стресу (51%), які, у свою чергу, спричиняють конфлікти дитини з однолітками.

Перебудова вищих психічних функцій у бік все більшої довільності стимулює частоту проявів активності (80), зібраності (80), інтересу (79), уваги (65) прагнення до знання (80), здивування (60), мріяння (65).

Також, як і у дітей 5-6 років, часто реєструються усередині стійких пар стану: ніжності (59), дружелюбності (70), бадьорості (65), спокою (72), прихильності (55), безтурботності (55). Стан «хитрість» (73 %) виявляється як в спілкуванні з дорослими (для задоволення потреби у визнанні, позитивній оцінці, похвалі, підтримці, як компенсація недостатності вольової поведінки), так і з однолітками (прагнення бути прийнятим в ігрову групу, зайняти лідируючу позицію, кращу роль і т.д.). Цікаві вислови дітей з приводу стану «хитрість

Причиною страху (90 %) у 6-7 літніх дітей, окрім вищезгаданих, може служити ще і формування механізму проєкції (здібності представляти і жити в уявному світі). Випускник, що накопичив численні уявлення в своїй пам'яті, пов'язані з негативними переживаннями, і що не володіє способами саморегуляції, схильний до більшої частоти виникнення даного стану.

Усвідомлення необхідності і обов'язковості дотримання правил суспільної поведінки вабить появу хвилювання (81), тривоги (72), досади (60), -при їх порушенні, і веселості (97), радості (93), активності (80), уваги (65), - при свідомому їх виконанні і отриманні похвали від дорослого. Тривога також виявляється в поточній життєдіяльності як реакція на неуспіх, що передбачає

оцінку особи, передчуттям небезпеки (наприклад, перед медичним кабінетом) і т.д. Вихователі відзначають, що на заняттях, перед показом виконаної роботи, діти часто попереджають оцінку вихователів словами: «У мене не зовсім добре вийшло, але я старався», бажаючи, все ж таки заслужити похвалу.

Отже, перехід дітей у випускну групу пов'язаний із зміною психологічної позиції: вони вперше починають відчувати себе самими старшими серед інших дітей в дитячому садку. У них з'являється прагнення до рішення складніших задач пізнання. Звідси і зростання інтелектуальних станів -12 %. Сформовані в цьому віці психічні утворення виявляються стійкими, зберігаючись в своїх особливостях на багато років і визначаючи подальший розвиток дитини, тому особливо важливо підтримувати дані стани, сприяти їх актуалізації.

Зміни психічних станів, в процентному співвідношенні, в порівнянні з попереднім віком, відбулися наступні:

- Для 90 - 95 % дітей 6-7 років характерний 3 стани, що є домінуючими.

Новим тут з'явився емоційний стан - страх (90 %).

Вперше увійшли до числа типових стани: хвилювання (81), мріання (65), досада (60), - всього - 3.

- Знижуються показники таких станів: радість, здивування, страх, безтурботність, прихильність, бадьорість, безпорадність, всього - 7.
- Зростає процентне співвідношення таких психічних станів: тривога, активність, веселість, інтерес, агресія, образа, прагнення до знання, спокій, зібраність, увага, хитрість, злість, ніжність, дружелюбність, всього -14.

Не виявлено як типовий стан «смуток / печаль», і знов увійшов до складу стан «стрес».

У цьому віці виявлено найбільшу кількість станів - 25. Збільшення числа станів на наш погляд, пов'язане із зміною соціальної ситуації розвитку дитини: на новий рівень виходять зв'язки, як з дорослими, так і з однолітками, змінюється характер вимог тих, що оточують, та і самої дитини до себе; ускладнюється ігрова діяльність, набуваючи нового змісту і структури; з'являються особові новоутворення. Цей

вік - перехідний, від дитсадку до шкільного, що, відповідно, актуалізує більше число психічних станів.

Із запропонованого видно, що максимальна кількість негативних станів виділяється у випускній групі -10, потім в середній групі - 9. в молодшій і старшій групах - по 8 психічних станів, що є 37,6 % від загального числа виділених станів.

При цьому негативні емоційні стани займають великі значення у дітей 3 - 4 і 5 - би років (по 22,7 %). Негативні діяльнісні переважають у дітей 4-5 (8,3 %) і 6 - 7 років (8 %). Практично в рівній мірі негативні стани спілкування присутні у

дітей 4-7 років (в межах 4 % - 4,5 %), не виявлені у 3- 4 літніх. Негативні мотиваційні стани виявлені в нашому випадку в незначному ступені (4 %) лише у дітей 6-7 років. Негативних інтелектуальних станів не виявлено ні в одній з вікових груп.

Цікаво, що при розгляді позитивних і негативних емоційних станів, останні займають провідні значення: у дітей 3 - 4 років - більше на 9,1 %, у 4 - 5 літніх -8,3 %, у 6 - 7 літніх - 12 %. Особливо значна різниця у дітей 5-6 років - на 13,6 %.

Протягом дошкільного дитинства негативні емоційні стани переважають (загальна кількість позитивних станів - 13, негативних - 21). На наш погляд, це пояснюється дитячою відвертістю і ранимою, більшою чи меншою мірою властивою дошкільникам, а також негативними чинниками зовнішнього середовища.

Виникнення негативних психічних станів часто пов'язане з позбавленням можливості задоволення потреби дитини в спілкуванні із сторони рідних (у сім'ї), вихователів і однолітків (у дитячому садку) і діяльності.

Негативні стани, на наш погляд, виконують функцію «сигналізації»: повідомлення що оточує про своє відношення до ситуації, в процесі спілкування, як з дорослими, так і з дітьми, що допомагає регулювати відносини, дії партнера і ситуацію в цілому; виконують і оцінну функцію, особливо в спілкуванні з однолітком; створюють установку вивільнення від реальної або ілюзорної загрози, умова для самозбереження внутрішньої рівноваги.

Поява новоутворень в інтелектуальній, діяльній сфері, в спілкуванні, -- завжди пов'язані з потребами, тобто є значущими для дошкільника.

На кожному віковому етапі виділяють стани, що характеризують тільки певний віковий проміжок. Так, у дітей 3-4 років до типової картини станів увійшли: збудження (діяльніше) і примхливість (вольове); у дітей 4-5 років: спокій, стрес (діяльніше) і збентеження (стани спілкування); загальними для дітей 3-5 років опинилися стани упертості, щирості і розчулення, відсутні в більш старшому віці. У віці 5-6 років актуалізуються: зібраність (вольове), хитрість, злість (спілкування), увага (інтелектуальне). До кінця дошкільного періоду мають місце: хвилювання (вольове), мріяння (інтелектуальне), досада (мотиваційне), стрес (діяльніше). Такі утворення вказують на ту сферу розвитку (особистісного, пізнавального, діяльсного), яка найбільш схильна до змін і трансформації.

Ми припускали, що різні кольори у дошкільників асоціюються з різними психічними станами і емоційне сприйняття дітьми кольору різне залежно від віку дітей, але є все ж таки узгодженим. Підтвердити вказані припущення ми намагалися за допомогою методики «Матрьошка», спрямованої на виявлення особливостей співвідношення кольору і психічного стану у дітей дошкільного віку. Матеріалом послужив набір колірних стимулів, в якому представлені кольори спектру (жовтий, червоний, зелений, синій), три змішані тони (оранжевий, фіолетовий, коричневий), два ахроматичні кольори (чорний і сірий).

Колірні стимули були представлені у вигляді силуетів матрьошок, з метою залучення уваги до експерименту. Це дозволило проводити дослідження у вигляді привабливої для дошкільників ігрової діяльності.

Дошкільникам пропонувалися 12 піктограм (схемне зображення осіб певного психічного стану) з виразами: 1 - страху, 2 - здивування, 3 - спокої, 4 - злості, 5 - печалі, 6 - агресивності; 7 - радощі, 8 - мріяння, 9 - веселості, 10 - образи, 11 - стресу, 12 - скепсису.

Піктограми були підібрані відповідно до результатів досліджень, про можливість розпізнавання дошкільниками саме цих станів.

Перед дітьми на білому фоні розкладалися силуети матрьошок і безладно - піктограми. Інструкція включала завдання підібрати до кольорового силуету

відповідний вираз обличчя, відповідний, на його думку, до такого кольору. В ході експерименту фіксувалися: співпадання кольору і піктограми, моторика, рухові реакції очей, руки, рухове похвлявлення, емоційні реакції, вислови. Після закінчення роботи підсумовувалася кількість співвіднесених карток - піктограм з певним кольором, виводилося найбільше число повторень.

Всього в експерименті з методикою «Матрьошки» прийняли участь 60 дітей різного віку трьох дитячих садків м. Львова. З них діти 6-7 років - 22, 5-6 років - 16 дітей, 4-5 років - 14, 3 - 4 роки - 8 дітей.

Як було встановлено, кольорові емоційні асоціації різних випробовуваних в рамках одного віку є достатньою мірою узгодженими один з одним, але є відмінності у віковому аспекті. Так, наприклад, 18,3 % виборів синього кольору припало на стан задоволення, мріяння у дітей 6-7 років, 22,2 % - на стан спокою - у дітей 5-6 років, 21 % - стресу - у дітей 4-5 років, 22,6 % - на стан здивування, веселості у дітей 3-4 років.

Співвідношення кольору з різними психічними станами, як позитивними, так і негативними, спостерігалися при сприйнятті коричневого, фіолетового, оранжевого і зеленого кольорів. Особливо цікавими виявилися результати при співвідношенні станів із зеленим кольором. Так, діти 6-7 років в 21,8 % випадків вибрали зелений як спокій, в 14,5 % як злість; 5-6-річні в 16,2 % як розчулення, в 15 % як спокій, печаль, страждання, задоволення. Діти середніх груп в 25 % випадків віднесли зелений колір до стану спокою, в 18,7 % до стресу; малюки в 22,8 % випадків - до злості, в 20 % - до страждання, печалі, і в 17,1 % - до здивування, веселості.

Червоний колір пов'язують із станом веселості в 20,1 % діти 6-7 років, в 23,2 % діти старшого віку; у 15,3 % відносять 4-5 літні; у 41 % у молодших асоціюється із задоволенням, мріянням.

Як позитивний, оцінюється жовтий колір: у дітей 5-7 років як радість в 25,4 % випадків, у 3-4- літніх як задоволення, мріяння в 28,6 %.

Сірий колір у 21,8 % - дітей 6-7 років асоціюється із стресовим станом, у 30 % дітей 5-6 років і в 21,9 % у дітей 4 - 5 років із злістю, у молодших дошкільників - 25,7 % асоціюється з образою і стражданням.

Чорний колір пов'язаний з агресивністю у дітей 6-7 років в 34,5 % і 38,7 % - у дітей 5-6 років, із станом страху - у дітей 4-5 років в 25 % випадків, у 3-4-річних в 31,4 %. Істотно також, що уявлення дітей про певний психічний стан достатньо часто асоціювалися з одним і тим же кольором: печаль, образа, стрес - сірим (в межах 20 %), агресивність, злість - чорний (від 12,5 до 34 %) у молодших і старших вікових групах.

Результати, одержані в ході дослідження, дають підстави стверджувати про важливість врахування кольорової гами у дошкільній дошкільника. Педагогам та психологам слід звертати увагу на оформлення груп, дитячих майданчиків, ігрових аксесуарів, підбір одягу для дошкільників, оскільки перенасиченість певної кольорової гами може спричиняти появу певного психічного стану, що в свою чергу впливатиме на особистісний розвиток дошкільника.

Таким чином, підводячи підсумки дослідження, можна сказати, що: кількість психічних станів змінюється від групи до групи (22, 24, 22, 25 - відповідно з віковими ступенями). Більш менш стабільними є молодша і старша групи. Найбільша кількість психічних станів встановлено у дітей 4-5 років і 6 - 7 років, що пов'язано із зміною соціальної ситуації розвитку, з розвитком ігрової діяльності, основними особовими новоутвореннями, кризою 7 років.

Психічні стани дошкільників характеризуються швидкою змінюваністю, короткочасністю, залежністю від дій навколишнього середовища. Причина, на наш погляд, пов'язана з великою слабкістю, збудливістю, неврівноваженістю нервової системи дітей.

Типовими психічними станами дошкільників є емоційні, стани спілкування і діяльнісні, незначне місце належить вольовим, мотиваційним і інтелектуальним. Великі значення емоційних станів практично зберігаються впродовж всього дошкільного віку, трохи знижуючись до 7 років. Пік діяльнісних станів доводиться на 4 - 5 років, що є показником розвитку ігрової діяльності дошкільників. Стани спілкування займають одну з перших позицій в дошкільному віці, виділяючись в кількісних показниках до 5 - 6 років. Мотиваційні стани піддаються незначним кількісним змінам в психічному розвитку дитини. Вольові стани найбільш представлені в молодшому

дошкільному віці. Інтелектуальні стани збільшують своє значення майже в 2 рази до старшого дошкільного віку, досягаючи ще більшого числа до 7 років.

Позитивні психічні стани займають більше місце впродовж дошкільного віку. Більшості дошкільників властиві радість, веселість, які забезпечують сприятливий фон для нормального психологічного та особистісного розвитку, становлення оптимістичного світосприйняття. Максимальна кількість негативних станів виділяється у випускній групі -10, у середній групі - 9, в молодшій і старшій групах - по 8 психічних станів. Негативні стани, на наш погляд, виконують сигнальну, стимулюючу розвиток, адаптаційну функцію при їх ситуативному характері, і негативну - при збільшенні частоти їх прояву у конкретної дитини.

Стани, де найбільшою мірою включені психічні процеси, властивості особистості, в основному позитивні, актуалізуються поступово, плавно наростаючи в процентному відношенні впродовж дошкільного віку. Стани з більшою емоційною складовою, як правило негативні, мають «стрибкоподібну» актуалізацію, що має то високі, то низькі показники впродовж дошкільного віку. Загальне число психічних станів, що часто зустрічаються, впродовж всього дошкільного віку 16: радість, здивування, тривога/ тривожність, страх, безтурботність, активність, веселість, інтерес, агресія, образа, прагнення до знання, прихильність, ніжність, бадьорість, беспорядність, дружелюбність. З них: емоційних - 6, спілкування - 4, діяльніших - 3, мотиваційних - 2, інтелектуальних -1.

Отже, поступальний соціальний розвиток дитини, становлення її особистості, поява новоутворень, на тлі розгортання провідної діяльності, веде до усвідомлення, диференціації психічних станів, проте, завершеним цей процес назвати не можна. Таким чином, нами розглянуто лише деякі аспекти актуалізації типових психічних станів, їх вплив на особистісний розвиток дошкільника, проте, діапазон їх прояву значно ширший, є мозаїчною картиною, комбінацією, що виникає в процесі життєдіяльності дошкільника.

Проведене нами дослідження показало, що для дітей трьох - семи років типовими є негативні психічні стани, такі як: агресія, нудьга, тривожність, печаль, злість, страх, образа, гнів, утома, нервозність, сором, збентеження, поганий настрій. Тривале перебування дітей у таких психічних станах, можуть

спричинити недоліки пов'язані з виникненням феноменів соціальної дезадаптації. Тому важливим завданням психолога дошкільного навчального закладу є організація психокорекційної роботи з дошкільниками, створення психолого-педагогічних умов саморегуляції психічних станів дошкільників.

ВИСНОВКИ

Вивчення взаємовпливу психічних станів суб'єктів педагогічного процесу є важливим для забезпечення повноцінного психічного здоров'я вихованців; актуалізації адекватних діяльності станів, попередження виникнення негативних (дидактогенних) станів і закріплення їх в негативні риси особистості.

Психічні стани людини детерміновані різноманітним поєднанням зовнішніх та внутрішніх факторів. Однак, одні й ті самі фактори зовнішнього середовища можуть спричинити різні психічні стани різних індивідів. В дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детермінована соціальним оточенням.

Теоретичний аналіз проблеми психічних станів дошкільників дозволив виокремити специфічні особливості (їх зв'язок з життєдіяльністю організму; особистісний характер; взаємозв'язок з діяльністю; малоусвідомленість; лабільність; глобальність або слабка диференціація), а також функції (компенсаторна, регулятивна, оцінна, розвитку психічних процесів і виховання психологічних особливостей особистості, комунікативна, сигнальна). Таким чином, впродовж дошкільного віку змінюється співвідношення вікових і типологічних особливостей. Має місце зародження і становлення довільності психічних процесів (пам'яті, уваги).

У результаті проведеного нами емпіричного дослідження, визначено 4 групи психічних станів, що мають різний ступінь впливу на стани вихованців: найбільш вагоміше впливають позитивні емоційні стани.

Вольові стани вихованців актуалізуються в ході взаємодії з діяльними станами педагогів. Простежується залежність актуалізації різного роду (емоційних, діяльних, спілкування) психічних станів у дошкільників від емоційних станів вихователів. Виділено і описано типові психічні стани дошкільників: радість, здивування, тривожність, страх, безтурботність, активність, веселість, інтерес, агресія, образа, прагнення до знання, прихильність, ніжність, бадьорість,

безпорадність, дружелюбність. Встановлено, що найбільша кількість станів спостерігається у дітей віком 5 - 7 років.

Показано залежність актуалізації психічних станів у дошкільників від емоційних станів вихователів; вольові стани вихованців зумовлюються діяльнісними станами педагогів.

Визначено феноменологічну картину типових психічних станів дітей дошкільного віку, які представлені: емоційними, станами спілкування і діяльнісними, що мають найбільшу вагу в навчально-виховному процесі дитячих освітніх установ. А також вольовими, мотиваційними та інтелектуальними.

Оптимальне здійснення навчально-виховного процесу вимагає загальної позитивної модальності психічних станів вихованців та педагога при помірній силі їх прояву. Негативні емоційні стани справляють гальмівний та деформуючий вплив на загальний особистісний розвиток дитини, на розвиток його пізнавальної сфери. Натомість, позитивно забарвлені емоційні стани, що дають особистості відчуття захищеності, власної значущості, оптимізму, стимулюють її пізнавальну активність та допомагають уникати конфліктів у спілкуванні.

Врахування особливостей психічних станів дошкільників дозволить педагогам забезпечити актуалізацію адекватних психічних станів, що дасть можливість оптимізувати процес формування саморегуляції психічних станів дошкільників, значно покращити ефективність навчально-виховного процесу дитячих освітніх установ в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Х.: Ранок, 2012. 234 с.
2. Введение в психологию. / Под. ред. А.В.Петровского. – М.: Академия, 1998. – 576 с.
3. Вікова психологія / За ред. М. Савчин. - К., 2018. - С. 338.
4. Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. пед. вузов. / Сост. и научный ред. В.С.Мухина, А.А.Хвостов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 624 с.
5. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. М.В. Гамезо и др. - М., 1994. - С.63-83.
6. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. // Психология развития. СПб – М. – Харьков – Минск, 2001.
7. Дошкільна педагогічна психологія. – Київ: Вища школа, 2007
8. Дубровина И.В. Психокоррекционная и развивающая работа с детьми: Учеб. пособие под. ред. Дубровиной И.В. – М.: «Академия», 2004.
9. Егорова Е.Н. Психологія розвитку. Харьков, 2018.
10. Заброцький М. Основи вікової психології.- Тернопіль, 2018.
11. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. Серия – «Психология ребёнка». – СПб: 2000. – 448 с.
12. Захаров А.И. Как преодолеть страхи у детей. – М.: Педагогика, 2006. – 112 с.
13. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка. - М.: Просвещение, 1998. – 115с.
14. Изард К.Э. Психология эмоций. / Перевод с англ. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 464 с.

15. Карасьова К. В. Розвиток комунікативних функцій дошкільників у процесі творчих ігор: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2018. 19 с.
16. Клайн В. Как подготовить ребенка к жизни. - М., 2009. – 134 с.
17. Красновський В.М. Вплив гуманістично орієнтованого навчання на психічні стани школярів: автореф. дис. канд. психол. наук. К., 2012. 24 с.
18. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. М., 1998.
19. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): монографія. Київ, 2010. 336 с.
20. Левитов Н.Д. Детская и педагогическая психология. М., 1994.
21. Леонова. Б. Психологические средства оценки и регуляции функциональных состояний человека. – М.: Издательство Московского университета, 2008. – 161 с.
22. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст. М., 2001.
23. Мухина В.С. Детская психология. СПб., 2002.
24. Мухина В.С. Возрастная психология. –Москва.: Академия, 2000.
25. Мясищев В.Н. Личность и неврозы. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1960. -425 с.
26. Небылицын В.Д. Основные свойства нервной системы человека. – М.: Просвещение, 1966. – 383 с.
27. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии – 2-е изд. – М.: Просвещение: Владос, 1995. – 576 с.
28. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. Учебное пособие. –М.: Педагогическое общество России. –2009.
29. Овчарова Р.В. Практическая психология - М.: Т.Ц. «Сфера», 1996. - 337 с.
30. Основы специальной психологии: Учеб. пособие для студентов сред. пед. учеб. заведений. / Л.В.Кузнецова, Л.И.Солнцева и др.; под. ред. Л.В.Кузнецовой. – М.: Издательский центр «Академия», 2013.– 480 с.

31. Панок В.Г. Титаренко Т.М. Чепелева Н.В. та ін. Основи практичної психології. Підручник для студентів вищих закладів освіти. Київ.: Либідь, 2009. – 533 с.
32. Петрунюк В.П., Таран Л.Н. Нервные дети и их воспитание. – М.: «Знание», 2004.
33. Популярная психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. пед. институтов. / Сост. В.В.Мираненко. – М.: Просвещение, 1990.– 399 с.
34. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста / Под ред. А.В. Запорожца и Я.З. Неверович. М., 1986.
35. Рогов Е.И. Настольная книга психолога. М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1998. – 384 с.
36. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – СПб: Питер, 2003. – 713 с.
37. Спиваковская А. Психотерапия: игра, детство, семья. Том 2. - ООО Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО - Пресс, 2016. – 430 с.
38. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология. М.: Академия, 2007. – 332 с.
39. Фромм А. Азбука для родителей или как помочь ребенку в трудной ситуации, – Екатеринбург: Изд-во АРД ЛТД., 2007. – 250 с.
40. Эберлейн Г. Страхи здоровых детей. / Пер. с нем. Ю.Лукоянова. – М.: Знание, 1981. – 192 с.
41. Эльконин Д.Б. Детская психология. М., 1960.